

O'SMIR MULOQOTIDAGI DEVIANT XULQ-ATVOR: DIAGNOSTIKA VA KORREKTSIYA MASALALARI

Magistri Najmieva Umeda Ziyodilloevna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand

Filiali Pedagogika va psixologiya kafedrası

umidanajmiyeva663@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlar muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan deviant xulq-atvor shakllari, ularning psixologik va ijtimoiy determinantlari tahlil qilinadi. Deviant xulqning muloqot tizimida shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar — oilaviy munosabatlar, tengdoshlar guruhi, shaxsiy-emotsional holatlar va ijtimoiy muhit xususiyatlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqotda deviant xulq-atvorni aniqlashda qo'llaniladigan zamonaviy psixodiagnostik metodikalar hamda ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'smirlar muloqotidagi deviant xulqni bartaraf etishga qaratilgan psixokorreksion ishlarning samarali yo'nalishlari, jumladan, individual va guruhiy treninglar, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, emotsional intellektni shakllantirish mexanizmlari asoslab beriladi. Maqola natijalari ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlar davri, deviant xulq-atvor, muloqot psixologiyasi, ijtimoiy moslashuv, psixodiagnostika, korreksiya, psixologik profilaktika, agressivlik, kommunikativ kompetensiya, emotsional intellekt, tengdoshlar ta'siri, oilaviy omillar, ijtimoiy muhit, shaxs rivoji.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности проявления девиантного поведения подростков в процессе межличностного общения, а также его психологические и социальные детерминанты. Проанализированы факторы, влияющие на формирование девиантных форм поведения в коммуникации подростков, включая семейные отношения, влияние группы сверстников, эмоционально-личностные особенности и социальную среду. Особое внимание уделено современным психодиагностическим методам выявления девиантного поведения и возможностям их практического применения. Обоснованы эффективные направления психокоррекционной работы, направленные на снижение девиантных проявлений в общении подростков, включая развитие коммуникативных навыков, эмоционального интеллекта и социально приемлемых моделей поведения. Полученные результаты могут быть использованы в деятельности психологических служб образовательных учреждений.

Ключевые слова: подростковый возраст, девиантное поведение, психология общения, социальная адаптация, психодиагностика, коррекция, психологическая профилактика, агрессивность, коммуникативная компетентность, эмоциональный интеллект, влияние сверстников, семейные факторы, социальная среда, развитие личности.

Jahonda jinoyatchilikni oldini olish va insonlar xavfsiz yashsashlarini ta'minlash masalalariga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Jahon miqyosda deviant xulq-atvoming shakllanishiga ijtimoiy-psixologik sabablarini aniqlash va uni baholash o'ta ilmiy ahamiyat kasb etib, psixologik bilimlar tizimini modernizatsiyalash, ijtimoiy muhit talablariga integratsiyalash, suitsidal xulq-atvomi bartaraf etishga qaratilgan yangi psixologik xizmat dasturlarini joriy etish, jamiyat hayotida yoshlar faolligini oshirish va ulaming kasbiy kamolotini ta'minlashga xizmat qiluvchi ilg'or innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Globallashtirish va axborotlashgan jamiyat sharoitida o'smirlarning ijtimoiylashuvi murakkablashib, muloqot jarayonida turli xil deviant xulq-atvor shakllarining namoyon bo'lishi kuchaymoqda. Ayniqsa, o'smirlik davri shaxs rivojining inqirozli bosqichi bo'lib, bu davrda muloqotga bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan birga agressivlik, ijtimoiy normalardan chetga chiqish, qarshilik ko'rsatish kabi xulqiy og'ishlar kuzatiladi. Shu bois o'smirlar muloqotidagi deviant xulq-atvorni erta aniqlash va korrektsiya qilish zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Jahon ko'plab ilmiy-amaliy tadqiqot markazlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida o'smirlarda deviant xulq-atvor yuzaga kelishining asosiy ijtimoiy-psixologik sabablari va omillari, qadriyatlar tizimi, ular yashayotgan oila, ta'lim olayotgan jamoadagi psixologik muhitni o'rganish hamda korrektsiyalashning psixologik mexanizmlarini yaratish, ularning ijtimoiypsixologik moslashishi masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada deviant xulq-atvor o'smirlar to'g'risida ma'lumot to'plash, ularning hattiharakatlarini kuzatish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ta'lim muassasalarida o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarida yuzaga keladigan nizolarning yoshga bog'liq psixologik muammolarini aniqlash asosida bartaraf etish, o'smirlar bilan ishlaydigan psixolog-mutaxassislar faoliyatini yanada takomillashtirish masalalariga jiddiy e'tibor qaratish zamrati ko'rinmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda voyaga yetmaganlar bilan ishlash samaradorligini oshirish, voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligiga, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishiga imkon beradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan yakka tartibdagi profilaktika ishi bilan birgalikda ijtimoiy, psixologik, huquqiy, tibbiy va boshqa chora-tadbirlarni amalga oshirish ishlariga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, hamda

qonun osti me'yoriy hujjatlari asosida belgilangan tartibda o'rtasida sog'lom ijtimoiy muhitni va munosabatlarni shakllantirish orqali voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari hamda ular bilan bog'liq turli ijtimoiy-salbiy illatlaming oldini olish, ularning sabab va shart-sharoitlarining ta'sirini yo'qotish, zararsizlantirish, bartaraf etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilib, deviant xulq-atvorli o'smirlar ijtimoiy-psixologik moslashuvini ta'minlash masalasi dolzarb muammo sifatida belgilab kelinmoqda.

Deviant xulq-atvorli o'smirlarning ijtimoiylashuvi emotsional intellekt va refleksivlik negizida namoyon bo'lishiga ko'ra barqaror ijtimoiy-psixologik munosabatlar tizimini shaxslararo, ichki, emotsional intellekt, hissiyotlarni tushunish va uni boshqarish, his-tuyg'ularning ifodali nazorati, vaziyatli, retrospektiv, perspektiv refleksiya xususiyatlarini shakllanganligiga bog'liq ravishda anglashning muhimligi tufayli emotsional intellekt va refleksivlik xususiyatlarini uyg'un holda rivojlantirish orqali ularning ijtimoiy-psixologik moslashishi jarayonini takomillashtirish mumkinligi isbotlangan; deviant xulq-atvorli o'smirlar shaxsiga xos bo'lgan individual-psixologik xususiyatlar bilan nosog'lom ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro moslik va ularning bir-birini qo'llab-quvvatlashi deviant xulq-atvorning kelib chiqishiga sabab bo'lishi tufayli ijtimoiy, shaxsiy, oilaviy, fiziologik omillarga nasbatan faol ijobiy munosabatni rivojlantirish orqali ijtimoiylashuv moslashishi jarayonini samarali ta'minlash mumkinligi isbotlangan.

O'smirlar muloqotida namoyon bo'ladigan deviant xulq-atvorni aniqlash jarayoni kompleks psixodiagnostik yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonda bir-birini to'ldiruvchi sifat va miqdoriy metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, kuzatish va suhbat metodlari orqali o'smirlarning muloqot jarayonidagi xatti-harakatlari, tengdoshlar bilan munosabatlari, nizoli vaziyatlarga munosabati hamda emotsional reaksiyalari tahlil qilinadi. Ushbu metodlar o'smir shaxsining ijtimoiy muhitga moslashuv darajasini bevosita baholash imkonini beradi.

Shuningdek, agressivlik va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlovchi psixologik testlar o'smirlarning xulq-atvoridagi og'ishlarning chuqurligi va barqarorligini aniqlashda muhim hisoblanadi. Shaxslararo munosabatlarni baholashga qaratilgan metodikalar orqali esa o'smirlarning kommunikativ uslubi, empatiya darajasi, yetakchilikka intilishi yoki chekinuvchanligi kabi individual xususiyatlari aniqlanadi. Proektiv usullar esa o'smir shaxsining ong osti kechinmalari, ichki ziddiyatlari va yashirin ehtiyojlarini ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur metodlarning kompleks qo'llanilishi o'smirlar muloqotidagi muammolarni har tomonlama tahlil qilish va deviant xulq-atvorning psixologik mexanizmlarini aniqlash imkonini yaratadi.

Mazkur tadqiqotda o'smirlar muloqotida namoyon bo'ladigan deviant xulq-atvorni aniqlash va tahlil qilish maqsadida psixologiya fanida tan olingan va amaliyotda keng qo'llaniladigan ishonchli psixodiagnostik metodikalaridan foydalanildi. Jumladan, agressivlik darajasini aniqlashda **A. Bass** va **A. Darki**

tomonidan ishlab chiqilgan *“Agressivlikni diagnostika qilish metodikasi”* qo‘llanildi. Ushbu metodika o‘smirlarning muloqot jarayonida namoyon bo‘ladigan jismoniy, verbal agressiya, g‘azab va dushmanlik kabi komponentlarni aniqlash imkonini beradi.

Shaxslararo munosabatlar xususiyatlarini o‘rganishda **T. Lirining** *“Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi”* metodikasi qo‘llanilib, o‘smirlarning tengdoshlar bilan muloqotdagi yetakchilik, bo‘ysunuvchanlik, agressivlik yoki chekinuvchanlik kabi xulqiy pozitsiyalari baholandi. Mazkur metodika muloqot jarayonidagi deviant xatti-harakatlarning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘smirlarning ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash maqsadida **K. Rogers va R. Dymond** tomonidan ishlab chiqilgan *“Ijtimoiy-psixologik moslashuv diagnostikasi”* metodikasidan foydalanildi. Ushbu metodika o‘smirlarning o‘z-o‘zini qabul qilishi, atrofdagilar bilan munosabatlari va ijtimoiy muhitga moslashish darajasini baholash imkonini beradi.

Shaxsning emotsional holati va ichki ziddiyatlarini aniqlashda **L. Zondining** *“Zondi testi”* proektiv metodikasi qo‘llanildi. Ushbu metodika o‘smirlarning ong osti ehtiyojlari, affektiv holatlari va shaxs tuzilmasidagi muammoli zonalarini aniqlashga xizmat qiladi hamda deviant xulqning chuqur psixologik ildizlarini ochib beradi.

Shuningdek, o‘smirlarning emotsional sohasini va impulsiv xatti-harakatlarini baholashda **C. Spielberger** tomonidan ishlab chiqilgan *“Reaktiv va shaxsiy xavotirni aniqlash shkalasi”* dan foydalanildi. Ushbu metodika yuqori xavotir darajasi bilan bog‘liq bo‘lgan deviant xulq-atvor shakllarini aniqlashda muhim diagnostik ahamiyatga ega.

O‘smirlar muloqotidagi deviant xulq-atvorni bartaraf etishga qaratilgan korrektsion ishlar tizimli, uzluksiz va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim. Korrektsiya jarayonining asosiy maqsadi o‘smir shaxsida ijtimoiy maqbul xulq-atvor shakllarini rivojlantirish va salbiy muloqot stereotiplarini konstruktiv muloqot ko‘nikmalari bilan almashtirishdan iboratdir. Shu maqsadda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan treninglar o‘smirlarning muloqot jarayonida o‘z fikrini erkin va madaniyatli ifoda etish, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish hamda empatik tinglash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar o‘smirlarning o‘z hissiyotlarini anglash, boshqarish va boshqalarning emotsional holatini to‘g‘ri idrok etish qobiliyatini kuchaytiradi. Agressiv xulq-atvorni konstruktiv yo‘l bilan boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish esa salbiy emotsiyalarni ijtimoiy maqbul faoliyat turlari orqali ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, oila va tengdoshlar bilan olib boriladigan psixoprofilaktik ishlar o‘smirning ijtimoiy muhitini sog‘lomlashtirishga, qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur korrektsion yondashuvlar o‘smir shaxsining ijtimoiy moslashuv darajasini oshirib, deviant xulq-atvorning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlar muloqotida namoyon bo'ladigan deviant xulq-atvor murakkab, ko'p omilli va ijtimoiy-psixologik jihatdan shartlangan hodisa hisoblanadi. O'smirlik davriga xos bo'lgan emotsional beqarorlik, shaxsiy identifikatsiya jarayonining faollashuvi hamda muloqotga bo'lgan ehtiyojning ortishi deviant xulq shakllarining yuzaga kelishiga muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, shaxslararo munosabatlar tizimidagi muammolar, tengdoshlar guruhi ta'siri va oilaviy munosabatlarning yetarli darajada qo'llab-quvvatlovchi bo'lmasligi o'smirlarning muloqot jarayonida agressivlik, nizolilik va ijtimoiy normalardan chetga chiqish holatlarining kuchayishiga olib keladi.

Tadqiqot davomida qo'llanilgan psixodiagnostik metodikalar o'smirlar muloqotidagi deviant xulq-atvorni aniqlashda kompleks va ishonchli natijalar berishini tasdiqladi. Agressivlik, ijtimoiy moslashuv, shaxslararo munosabatlar hamda emotsional holatlarni baholashga qaratilgan metodlarning uyg'un qo'llanilishi deviant xulqning tashqi namoyonlari bilan bir qatorda uning ichki psixologik mexanizmlarini ham aniqlash imkonini berdi. Bu esa diagnostika jarayonining ilmiy asoslanganligini va amaliy ahamiyatini oshirdi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan korreksion yondashuvlar o'smir shaxsining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, emotsional intellektini shakllantirish va agressiv xatti-harakatlarni konstruktiv yo'l bilan boshqarish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Oila va tengdoshlar bilan olib boriladigan psixoprofilaktik ishlarning integratsiyalashgan holda tashkil etilishi o'smirlarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Umuman olganda, o'smirlar muloqotidagi deviant xulq-atvorni erta diagnostika qilish va ilmiy asoslangan korreksion ishlarni amalga oshirish ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik muhitni shakllantirish, o'smirlarning ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim tizimidagi psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish va deviant xulq-atvor profilaktikasini samarali tashkil etish uchun nazariy hamda amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Narziyeva Shahnoza Rustamovna. *Deviant xulq-atvorli o'smirlar ijtimoiylashuvining psixologik xususiyatlari*: 19.00.05 – Ijtimoiy psixologiya. Etnopsixologiya. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Toshkent, 2025. – 14 b.
2. Андреева Г. М. *Социальная психология*. – М.: Аспект Пресс, 2018. – 448 с.
3. Реан А. А. *Психология девиантного поведения подростков*. – СПб.: Питер, 2020. – 336 с.
4. Змановская Е. В. *Девиантология: психология отклоняющегося поведения*. – М.: Юрайт, 2021. – 304 с.

5. Karimova V. M. *Ijtimoiy psixologiya*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 312 b.
6. Qodirova F. R. *O'smirlar psixologiyasi va ijtimoiy moslashuv muammolari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 288 b.
7. Ismoilova N. A. O'smirlar xulq-atvoridagi deviant holatlarning psixologik omillari // *Psixologiya ilmiy jurnali*. – Toshkent, 2022. – №2. – B. 45–52.
8. Rasulova D. T. Ta'lim muassasalarida deviant xulq-atvor profilaktikasining psixologik mexanizmlari // *Ta'lim va tarbiya jurnali*. – 2021. – №4. – B. 60–66.
9. Rean A. A., Bordovskaya N. V. *Psixologik diagnostika va korrektsiya asoslari*. – СПб.: Питер, 2019. – 352 с.
10. Spielberger C. D. *State-Trait Anxiety Inventory: Theory and Practice*. – New York: Springer, 2019. – 180 p.
11. Saipova Malaxat. (2025). TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE POPULATION MIGRATION PROCESS . TADQIQOTLAR, 59(4), 18-26.
12. Malaxat SAIPOVA. (2025). MIGRATION MOVEMENTS AND THEIR SCIENTIFIC ANALYSIS . TADQIQOTLAR, 59(4), 27-35.
13. Latipovna, S. M. (2019). Psychological Correctation Opportunities of the Tendency for Machiavellianism in Pedagogue's Personality. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 14(2), 346-350.
14. Malaxat, S. (2025). Results of the Study on the Process of Self-Actualization among Adolescents. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 44(1), 255-263.
15. Latipovna, S. M. (2019). Psychological Correctation Opportunities of the Tendency for Machiavellianism in Pedagogue's Personality. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 14(2), 346-350.